

זלמן רוזנטל

א

פינת־ארץ זו, ששמה בסרביה ומקומה בירכתי רוסיה, נחשבה ימים רבים כמדינה רחוקה מן הישוב, כארץ אגדית כמעט, לפי שפע אדמתה, לפי תכונת יושביה. מה שנראה מרחוק תמיד נראה כבעל צבע אחד. ומעטים היודעים, שאין בסרביה אחת, כי אינם דומים מחוזות הצפון לאלה שבדרום, ששטח־אדמה מוארך זה המשתרע בין הפרוט והדגובה ובין הדניסטר, הוא גם עולם שונה גוף, שונה אופי, שאין לכלול אותו בקו אחד, אף שיש קו משותף ועצמי מאד לחבל עולם גבול זה.

את ההוי המיוחד הזה של בסרביה ואת תכונות אנשיה תיארו בחרט נאמן מספריה הראשונים — ש. בן־ציון, יהודה שטיינברג ושלמה הללס. דוקא הם לא הבליטו כמעט את היסוד האגדי הבסרבי. ש. בן־ציון הדגיש, אגב תיאור האידילי הארעי, במיוחד את זעף המציאות; ואפילו יהודה שטיינברג, שהיה בעיקר „בעל אגדה“, לא העלים עין מן העוני. רק שלמה הללס, בעל העין החוננת, העטה מעטה רך יותר עולם שאנן זה, ואולם גם ביצירתו באה לידי גילוי פה ושם המלחמה לקיום, שאין מפלט מפניה גם בארץ זו, שאדמתה השחורה פוריה ושדותיה וכרמיה ירעפו דשן.

האגדי והשמשי היה עניין למשוררי בסרביה בשתי הלשונות, שבאו אחרי האפיקנים. המספרים בני הדור הראשון צמחו כולם בהשפעת הריאליזם הרוסי. הם ראו את ההמונים הלומי העוני, את הסוחרים שאין מעמד לרגליהם, — את מופי הבצורת, הפוקדת ארץ דרומית זו, מפקידה לפקידה; ואפילו בני הדור הצעיר, שצמאו לאור מולדת וגילו את העצב הרך שבערבת בסרביה הדשואה, לא הדגישו את האידיליות בלבד. היה ברור,

כי לא רק טיפוחי העוני, שכבר התחילו להפליג לחופים רחוקים, כי גם בניהם של „בעלי הבתים“ עומדים על פרשת דרכים; ואמנם, לא היו ימים מעטים ובסרביה התחילה שולחת לאדמת־שמש אחרת אה בניה; הם, שנודעו מן הריקות שהשתלטה סביבם, היו מן הראשונים שנאחו במולדת.

אכן אדמה צעירה זו הוסיפה להעמיד כשרונות בשתי הלשונות ורק שבינתיים נכבשה בסרביה על ידי רומניה, וכתוצאה מכיבוש זה הוקמה מחיצה בינה ובין יהדות רוסיה ופולין. הצעירים, שנשארו בה לנפשם, התאמצו לתת ניר לתרבותנו בארץ מנותקת זו, שזה עתה נתבלבלה בה בראשונה שירת ישראל.

ואחד מן החבורה הזאת, שנאבקה ליצירה, היה זלמן רוזנטל.

ב

יליד טלנשטי (נולד בשנת 1892), עיר מולדתו של ש. בן־ציון וכן משפחתו של א. ד. רוזנטל, מספר שלא עשה את מלאכתו קבע, ונבל מהר, — גדל רוזנטל הצעיר באוירה של ספרות, של יצרי ספרות, ואותה שעה היה שוקד על למודיו, כאקסטרן באודיסה, במקום שבא במגע עם ביאליק התהלך עם שטיינמן, ואחר כך — גם עם צמח, שישב ארעית כאן בסופה של מלחמת העולם הראשונה. דומה שנתלהב זמן־מה לסיסמאות שכנגו הריאליזם המצומצם, שהכריוו עליהן בעלי המאסף „ארץ“. במאסף זה גם פירסם משהו רומנטי, דבר רפה למדי, באשר זאת לא היתה דרכו והוא לא ידע.

ברם, עד מהרה מצא את עצמו — הכיר, שעינו למציאות, ורק בה הוא עלול לגלות את הנצורות. ההוי, שאליו חתר לא הצר אה צעדיו. תפס אותו כאמן ללא־אונס. בסביבה הקרובה, שאותה הכיר, הבחין אנשים בעלי יצרים, חיים מלוהטים להט של רצון. בזאת הובלטה עצמיותו של מספר ריאליסטן, שהוא שליט בחומר, משום שהוא מכיר אותו. עיניו היו משוטטות בעולם תחתון, אבל נאחזות בדמויות בעלות בליטה, בעובדות, שהטילו אור מזועזע — עובדות שבכל המצוי שבהן נעשו סמליות להויה שרמזו עליה. זהו מה שהבדיל את חלקת יצירתו קטנת ההיקף, שבהיותו ממשיך את המסורת הריאליסטית, הוא מרתיע

את תחומיה, — רואה את ההווה המצומצמת דרך אספקלריה שאינה מצומצמת.

נוקק הוא ברצון לעגלונים, שלשונם חריפה; אוהב את בעלי המלאכה הקטנים, שלכאורה אין בעולמם אלא החולין שבסדנא; את הרוכלים והתגרים העלובים, הנלחמים לקיומם מלחמה מרה מאד. אין החיים האלה מעלים ברק יופי כלשהו, אבל אישם עמוק בחובם מתרקמים מאויים נכלמים ויום אחד, שעה אחת הם חורגים ממהבואיהם והויה פשוטה זו יוצאת מידי פשוטה.

זהו מה שמשוה לסיפורים אלה חן מקורי, שבהם מרוכזים כוחות סמויים מן העין — שהם מראים, כי מתחת לשטח האפור העליון של החיים משהו עז ומשכר תוסס באין רואה.

זלמן רוזנטל ממשיך לכאורה את הקו המסורתי של קודמיו. כמו את הריאליסטים המובהקים שלנו, מושכים גם אותו בעיקר אנשי עם — לא „פנים חדשות“ (חסר בסיפוריו לחלוטין האינטליגנט הממורט הנומברגי, האובד בכרד), כי אם הפרצוף היהודי המוכר, איש העיירה, שעל פת לחם יפשע, ואף על פי כן, בסתר לכו יהמה לדברים שבקדושה, לחן התורה. דוקא כאן הוא מגלה את מהותו, המסתתרת תחת קליפה חיצונית גסה של בורות ורדיפה אחר הפרנסה.

האם לא זה גם הקו הבולט של האדם הבסרבי בכלל?

ברם הוא כווייסנברג אוהב אנשים בעלי הגרמים הבולטים; אוהב את הלשון ההמונית שלהם, כסימן לחיוניותם אוהב את היסוד הקרקעי, שעליו הם מתנועעים. החירון שבבריות עדינות מעוטות-דם, שה„פסיכולוגיה“ מעמעמת עליהם אינו ענין ליצירתו, שהיא ביסודה עממית וסגנונה ונושאייה כאחד הולמים אותה ביותר. וזהו יסוד השלמות שביצירתו, שמפני סיבות חיצוניות לא הגיעה לגמר גידולה.

מבחינה זו אופייני מאד הסיפור. הפותח את מחברת הסיפורים הזאת — „משה בעל עגלה“. משה מאגאריטש זה הוא לפי טבעו, לפי כל תכונתו אדם מעשי, „מסודר“, ואין בין חבריו העגלונים, המתקנאים בו ומתנכלים לו, אדם, שענייניו מצליחים ועמידתו איתנה כמוהו.

אבל במסתרים, בחדרי חדרים, נרדמים בדמו יצרים עזים, כחיות טורפות, וברגע כי ישכח לשים משמר עליהם, הם מתפרצים בכוח והורסים בבת אחת את כל מה שבנה בזהירות ובערמה ימים רבים.

באמנות רבה הובלט המעבר מן היציבות למראית־עין אל ההוללות לאין גבול, שנגמרה בהתפרצות נקמנית של אדם פרימיטיבי, שאינו יודע תגמול לשיעורין. כל ההשתוללות הזאת, השכרות, בית־ההפקר, מעשי האונאה של קוני הסוסים — תיאור טבעי כולו, וצבעיו בולטים ואמיתיים כאחד. דמותו של בעל־העגלה הממולח והמיושב — הובלטה ללא פגם. ישוב־הדעת, קרירות־השכל אינם אלא כסות־עיניים להרפתקנות, לנקמנות, ללהט יצרים, שאיש — וגם הוא עצמו — לא הכיר בהם.

סיפור חזק זה מראה, מה הוכשר רוזנטל לתת כמספר, לולא העתונות, שאכלה את מיטב כוחותיו — בעוד שעתונאי היה בינוני מאד; והוא גם לא היה מבעלי־השפע, שכל שהם מפזרים יותר, כשרונותיהם גדלים והולכים.

*

את הכוח הזה לעצב דמויות פרימיטיביות ובעלות יצרים לוחטים, הוא מגלה גם בסיפורו המצויין „מן השמד“. כאן יש לנו עסק עם בחור משולח, פרא אדם, שהשכנות של אמו כשהיתה קובלת באזניהן על בנה הרע, היו אומרות: „ולואי והיה נמק בבטן אמו!“...

כזה היה מנשה (נאקה) האדמוני, שכל אנשי העיירה, שהבחור הגברתן והאימתני היה מטיל פחד עליהם, צררוהו, הואיל ולא היה איש שפגיעתו לא היתה בו רעה. אין פלא, שהיה למשל ולשנינה לכל בני מקומו והכל היו שונאים אותו „כחיתוכא דאיסורא“.

ואולם — עם כל יצריו הרעים של מנשה — היה לב יהודי קנאי לעמו ולדתו דופק בו, ומעשה רב אחד שעשה הפך את כל הלבבות עליו לטובה.

מעשה בנערה יהודית שנפתחה לבחור נוצרי וברחה עמו אל
כפר אחד כדי להשתמד שם ולהינשא לו. אמה שכמעט טרפה את נפשה
בכפה מכאב ומבושה, רדפה אחריה והתחננה לפניה שלא תמיט עליה
את ההרפה הגדולה — ולשוא. כל אנשי העיריה השתתפו בצערה, המו
ורעשו, ואיש לא נקף אצבע לעשות מעשה, עד שבאה האם לפני מנשה
בדמעות ובתחנונים, שיציל את בתה מן השמד.

ומנשה, נפגע מזה שבת ישראל ברחה עם „שקץ“ ואומרת לצאת
לשמד, מחליט: „הריני מביא את דבורה לכאן!“

באמנות דרמטיות ובתבונת מספר אלמנטרי ועזו חרט כאחד יסופר
כאן על הצלת הנערה היהודית וחשובתה הביתה, כשהיא נשואה על כתפי
הבחור הגבור. משהו שמשוני כאן — פראות ואהבת ישראל וקנאת ישראל
בקנה אחד.

לנושאים אפיים אמיתיים כאלה נמשך רוזנטל. ואמנם בהם היה כוחו.

ד

רוזנטל נמשך בכלל אל נושאים, שיש בהם משום דרמטיות מרעישיה.
ובין ספוריו שהצליחו ביותר הם ביחוד אלה, שבהם מתגלה התהום של
ההגיה היהודית בנכר — זה המאבק הנואש ללחם, לפרנסה שמלחמתה
קשה כקריעת ים־סוף.

לכאורה, הרי זה המשך של ספרות ההגיה. אבל אין זה בשום פנים
חומר גלמי, כי אם פרפורי חיים עקובים מדם התמצית, ועקה מרה על
חרפת ישראל, שלחמם ניתן ביסורים שאין להם שם.

הנה קטע הוי כזה. הנער ברל, שנפשו לא חשקה בתורה והוא
חולם על נסיעה עם אבא לכפר, כדי לקבל מן האכרים את פרי השדה
והכרם תמורת המפרעה שניתנה להם בחורף של אשתקד — מה שקוראים
בבסרביה מפרעות „לחם הירוק“ („פוני וירדי“). הנסיעה היא מאורע
גדול בחיי ברל, ולבו פתוח לקראת רשמי שדה וגן וחדות כפר. אבל הטל
מתיבש מהר, והמציאות מכזיבה מרה את הנער. האכרים משתמטים זה
אחר זה באמתלאות שונות מסילוק חובותיהם. הנער רואה את אביו החוזר
מבית לבית, מאכר לאכר, מתחנן, מבקש על נפשו ממש, ותקותו לקבל
משהו על חשבון כספו (שניתן גם לו בהלוואה ובתשלומי רבית) נכזבה.

הוי, הכפר של הגויים הוא שונה מזה שצייר לעצמו הילד בדמיונו! עם כל סירוב של אכר, אביו כאילו הולך ומתנמך, הולך ושוקע, — ועם ערב, כשהם שבים הביתה, העולם, גם זה שמחוץ לעיירה, כולו שמם עליו.

לפנינו פרשה אחרונה של מסחר יהודי, שעליו היתה פרנסתם של דורות. לא, אין זה תיאור של הוי בלבד, כי אם מראה עולם הולך ומתמוטט תחתיו. בציורים ריאליים פשוטים מראה המספר עולם רעוע זה כשהוא משתקף בלב נער, שהוא צפוי כאביו לחיי זועה אלה.

*

התערערותו של עולם זה מגלה לנו גם הסיפור „נגידים“: מעשה בעשיר שירד מנכסיו, שיש צורך להביא לו ערב פסח את הדרוש לו לצרכי החג בחינת „מתן בסתר“, בצורת הלואה, כדי שלא לביישו. באים אל יהודי, המפורסם כאחד ה„נגידים“, שיתרום את חלקו במעשה הנדיבים זה. הנתבע מציע נתינה קטנה, שגם היא אינה לפי יכלתו, והגבאים מסרבים לקחת אותה. לאחר חילופי דברים, פורץ הנתבע בבכי, ואותה שעה נודע לעסקנים, כי הנתבע לנדבה הוא בעצמו נצרך גדול וכי יש הכרח לאסוף גם בשבילו לצרכי החג...

הויה יהודית טיפוסית — מעין החיים ההולך ונחרב. דירדור למטה של דורות, שנתקיימו בנס; והנה בא יום ונבצר לדעת, כי צד נתקיימו, — מה סוד קיומם ימים רבים על פי תהום, שכבר היו ראשם ורובם תקועים באפלתה המחניקה!

*

מה פלא, איפוא, אם בתוך אפלה כזו רהשו רמשי-אדם מכוערים, כאותו „המחותן“ שבסיפור „בוא, דויד'ל“, מנוול זה הסוחט „במחיר בנו“ את הפרוטה האחרונה מאביה המיואש של נערה שהגיעה לפרקה והוריה חוששים שמא תשב „עד שילבין ראשה“ — אחד הסיפורים המרעישים של רוזנטל, בו הוא חושף את המוגלה של פצעי ההויה היהודית באיבה עוקצנית ובכוח מספר רב מאד.

כאלה הם הסיפורים „עזריאל השמש“, קברן יהודי קהה וציני, שכל רחשי אדם ורחמי אדם קפאו בו ואין לפניו אלא הפרוטה; יהודי „יפה“ זה, בסיפור „מבריהים“, המרים יד על הנערה הפליטה שבאה בעירום

ובחוסר כל ואין בידה לשלם לו מה שהוא תובע ממנה, ויוצא אחר כך בחפזו לבית־הכנסת אל ה"הקפות"...

ה

הויה זו של תחרות, של קנאה, המותחות קו קשה עליה, אינה חסרה גם נועם אנושי, שהוא אולי קר־היסוד כאן, אף שאינו מתגלה אלא בשעה שהאדם זקוק לרחמים, שחרב חדה מונחת על צוארו. רוזנטל מתבונן בעין צולה במציאות אכזרית זו, ואינו פוסח על מה שמכוער, על מה שמכאיב. אבל כמספר עממי, כאמן יהודי הרואה מבפנים, הוא מכיר גם את נשמת העיירה, את מה שמלכד את המוניה לעתות בצרה; מכיר את הרחמים הגדולים, המתגלים פתאום, כשמתרגשה ובאה פורענות על אחד מן החבורה. אסון כי יקרה את אחד מתושבי העיירה, אין התנכרות. עדה יהודית היא, רחמים בני רחמים, והשתתפות שלמה זאת מנצנצת באור יקרות, שהמספר שמח לגלותו, כאור־כפורים על החיים האכזריים שהם שגרמו לחטא, ולא מטמטום שבלב, כי אם מתגרת יד המציאות כי תכבד עליהם מאד.

הנה נתאספה העדה ביום חג לבית־הכנסת, ואין חג בלי שמחה, בלי הרחבת הדעת. בהג כאילו יוקל עול השעבוד, והאמונה מתגברת בלב יהודים, כי מעתה ירוח להם. אך הנה מתפרצת אשה ביללה לבית־הכנסת — על בעלה החולה, אב לששה ילדים קטנים, שחיו בסכנה, היא מבקשת רחמים; ולקול בכיה מתעוררת כל העדה ומתפללת עמה — שמחת החג התנדפה כרגע; איך ישמחו יהודים, בעוד שמלאך המות עומד למראשותיו של אב לששה ילדים קטנים? ("חג שהושבת").

עדה מלוכדת כולה בחרדה לתינוקת, שנמצאת בידי גויים — נפש מישראל שאין גואל לה. "כל העיירה אכולת צער". אין איש יודע מנוחה. מבקשים עצה, איך להוציאה מידי נכרי. אין איש הושב על עניונו. לא יתכן, כי עדה יהודית לא תחזיר אל חיקה תינוקת זו, שנשבתה בין הגויים. ופרוטה לפרוטה מתקבצת מבין עניים מרודים אלה לפדיון השבויה הקטנה, וכל יהודי מתחרה בחברו לאסוף אותה אל ביתו. תמונה מלאה אור לב של דאגה קולקטיבית, של אחריות קולקטיבית לנפש מישראל!

הרי שיש כאן יותר מדאגת אדם לנפשו! הרי שיש אלוהים בעדה. עלובה זו, שבה אדם יורד לכאורה לחיי חברו בשל ריוח פחות מפרוטה!

עדה עניה זו, שכל אחד בה בנפשו יביא לחמו, לא תדע מנוחה,
כל זמן שלשרה רבקה האלמנה לא יהיו צרכי חג הפסח — כל זמן
שלבנה דודי לא יהיה זוג נעלים לנעול בחג, כשאר בניהם של בעלי
הבתים! ("הנקמה").

*

רק מי שתפס, כרוזנטל, את נפשם של המזני ישראל תפיסה רחבה
ואנושית כזאת הוכשר להראות את האור והצל, היופי והכיעור המתגלים
כאן זה בצד זה ומורכבים זה בתוך זה כמציאות אחת, מציאות ישראלית.

יעקב פייכמן